

שעור יא: "חמץ שאינו ברור"

קיימים דיני תערובות איסור המשותפים לכל איסורי התורה: ביטול ברוב, נותן טעם, מין במינו ושאינו במינו וכדומה. יש דינים ייחודיים לאיסורים מסוימים: תרומה עולה באחד ומאה, ערלה במאתיים, בשר וחלב הם תערובת היתר בהיתר ולכן דינם שונה, ועוד. בחמץ בפסח, אפשר למצוא דיני תערובות שהם חלק מהלכות תערובות הכלליות, ודינים המיוחדים לחמץ. בשעור זה ננסה להבחין ביניהם ולעמוד על אופי ההלכות המיוחדות לתערובת חמץ.

עיקרי השעור

- א. אלו עוברין בפסח הפרטים והכלל: משנת אלו עוברין מכילה רשימת פרטים וכלל, קיימת אי בהירות בהבנת שעור האיסור שבמשנה, והיחס שבין חלקיה: הפרטים שברישא, ושני חלקי הכלל שבסיפא.
- ב. שבעת המוצרים שבמשנה – יש במשנה רשימה של שבעה פריטים אסורים, ואחריהם כלל. הגמרא מסבירה את הצורך בפרטים, מכיון שהם דברים מצויים ואפשר להכשל בהם. הייחוד של איסורי חמץ הוא בכך שמדובר במוצרים בשימוש רגיל ויומיומי, הנאסרים רק בפסח, ולכן יש לברר ולדעת את הרכבם. כיום הצורך הזה קיים גם בסוגי איסורים אחרים, שבעבר, לפני התיעוש הטכנולוגי, לא הופיעו במזון המצוי.
- ג. חמץ שעל ידי תערובת וחמץ נוקשה: ארבעה מהם מיני מאכל שמעורב בהם דגן עם חומרים אחרים, ושלושה מהם "חמץ נוקשה" – תערובת דגן ומים שלא החמיצה באופן מלא ואינה ראויה למאכל אדם. ההכלאה שיש במשנה בין שני סוגי החומרים אינה מובנת מאליה, למרות שנכללו בכלל אחד.
- ד. מדרגות באיסורי חמץ: הגמרא קושרת את משנת "שיאור ישרף" עם משנת "אלו עוברין". משנת "שיאור ישרף" בהמשך הפרק חושפת מחלוקת תנאים בשאלת מידת החימוץ האוסרת, וגם מעידה על קיומן של דרגות שונות ברמת האיסור בהתאם למידת ההחמצה: הן במידת חיוב הביעור, והן בגדר איסור האכילה.
- ה. משנת רבי מאיר: [רב יהודה בשם] רב מזהה את משנתנו עם דעת רבי מאיר במשנת "שיאור ישרף", הקשר הזה אינו ברור ונובע מברייתא עמומה המובאת בסוגייתנו. נראה שרב נדחק להזקק לברייתא זו מפני שהיא מציינת במפורש שיש לאו שלוקין עליו באכילת חמץ שאינו גמור – חמץ נוקשה.
- ו. משנת רבי אליעזר: רב נחמן מזהה את משנתנו עם דעת רבי אליעזר הלומד את איסור תערובות חמץ ממדרש הלכה. מתוך בירור המחלוקת בין רב יהודה לרב נחמן, עולה שהמקור של כל אחד מהם אינו מספק לכלל המשנה. מקור אחד מתאים לחמץ נוקשה בלבד, ומקור אחד מתאים לחמץ שעל ידי תערובת בלבד.
- ז. מדרשי ההלכה: מדרשי ההלכה המובאים בגמרא והמופיעים במכילתות מהווים מקור לאסור חמץ על ידי תערובת וחמץ נוקשה. נראה, שמדרשי ההלכה מבחינים בין שני הסוגים הללו ואינם דורשים אותם כאחד. המקור העיקרי לדרשות הריבוי הוא הפסוק "כל מחמצת לא תאכלו", ובו שני מקורות ריבוי: "כל" – כביטוי הנושא משמעות מרחיבה בפני עצמו, ו"מחמצת" שמתאר סוג נוסף ושונה מן ה"חמץ".
- ח. חימוץ שאינו ברור: המכנה המשותף לכל הפריטים המנויים במשנתנו, לדעת הירושלמי הוא היותם "חמץ שאינו ברור". הירושלמי מבחין בין סוגי החמץ שאינו ברור: רשימת כותח הבבלי ורשימת זומן של צבעים, לבין תערובת חמץ שנקראת "חמץ ומצה שנתערבו", והיא תערובת של חמץ גמור עם היתר.
- ט. תערובת חמץ: במשנה ובתלמודים ניכר הבדל בין הדיון ב"חמץ ומצה שנתערבו", הנדון כחלק מהלכות תערובות הכללי – בבבלי הוא מצוי בסוגיה נפרדת בפרק שני, לבין הדיון ב"חמץ על ידי תערובות" שהוא הדיון המתקיים בסוגייתנו על משנת "אלו עוברין". הדיון הראשון מתנהל בזיקה לכללים הרגילים של הלכות תערובות בשאר איסורים, והדיון שבפרקנו מתנהל כענין פנימי של הלכות חמץ, ממקורם בתורה ובמדרשי ההלכה.

י. [עירוב סוגיות](#): המשנה, ואחריה התלמודים וביותר הגאונים והראשונים, עירבו את שלשת סוגיות החמץ הנפרדות וכרכו אותן זו בזו. תחילה משנתנו כללה תחת קורת גג אחת את חמץ בתערובות וחמץ נוקשה, ולאחר מכן התלמודים – בעיקר הירושלמי, ובהמשך כל הראשונים – ערבו את נושא "חמץ ומצה שנתערבו" עם הנושא "חמץ על ידי תערובות" ובנו מערכה אחת של הלכות תערובות חמץ. מכך נובעות מחלוקות הראשונים והשאלות הסבוכות של היחס בין הלכות תערובות חמץ לשאר איסורים בש"ס.

יא. [שני סוגי חומרת חמץ](#): הפירוק למרכיבים שערכנו בסוגית תערובת חמץ מצביע על כך שיש הבטים שונים לאיסור חמץ בתערובות. ישנו הבט המקביל לשאר האיסורים, המניח שחמץ הוא איסור ככל האיסורים וחלים עליו דיני תערובות כשאר האיסורים. גם אם יש לו הלכות מסוימות מיוחדות לו, הן אמורות להיות מוסברות בכללים הרגילים, כשם שגם באיסורים אחרים יש הבדלים ופרטים ייחודיים לכל איסור. ההבט המבדיל בין חמץ לשאר האיסורים הוא שבחמץ יש ריבוי מיוחד על תערובותיו: "כל מחמצת לא תאכלו". הריבוי הזה מורה שאיסור חמץ מיוחד מכל שאר האיסורים בכך שהוא "מחמץ" את כל התערובת שבה הוא נתון. נוכחותו של רכיב חמצי במוצר כלשהו הופך את המוצר כולו ל"מחמצת" שחל עליה איסור חמץ עצמי מן התורה, בלא להזקק להלכות תערובות. שתי התפיסות הללו מוצאות ביטוי גם בדרוש ובאגדה.

א. אלו עוברין בפסח: הפרטים והכלל

המשנה בתחילת פרק שלישי מונה רשימת מוצרים האסורים בפסח ולאחריה כלל הלכתי הנוגע אליהם: ואלו עוברין בפסח: כותח הבבלי, ושכר המדי, וחומץ האדומי, וזיתום המצרי, וזומן של צבעים, ועמילן של טבחים, וקולן של סופרים. רבי אליעזר אומר: אף תכשיטי נשים. זה הכלל: כל שהוא ממין דגן - הרי זה עובר בפסח. הרי אלו באזהרה, ואין בהן משום כרת.¹

המשנה מחולקת לרישא וסיפא, הרישא היא קזואיטית - מונה מקרים פרטיים, ואילו הסיפא היא נורמטיבית - קובעת כלל. כפי שקורה לעתים במשניות כאלו, היחס בין הפרטים לבין הכלל אינו יחס של זהות גמורה. וכך גם במשנתנו.

על המוצרים שברישא נאמר רק "אלו עוברין בפסח", מונח זה טעון ביאור: האם הכוונה היא שיש לבערם ולסלקם, דהיינו, שהם עוברים מן העולם,² או ש"עוברים" עליהם, המשתמשים בהם, באיסור.³ בכלל שבסיפא ההלכות מפורטות יותר: א. עובר בפסח, ב. הרי אלו באזהרה, וג. אין בהן משום כרת. אך גם בסיפא לא ברור אם "עובר" מובנו מסולק ומבוער או עוברים עליו. במלים אחרות: האם המשפט "הרי אלו באזהרה" הוא פירוש שמסביר במה עוברים עליו, או שהוא נוסף על ההוראה להעבירו מן הבית.

יש לשים לב גם לכך שהכלל עצמו נראה כמשפט מורכב ולא אחיד. החלק הראשון של הכלל: "כל שהוא ממין דגן... עובר בפסח" נראה כהשלמה נאותה של חלק הרישא של המשנה: "אלו עוברין" - "עובר עליו". אבל המשפט האחרון של הכלל, "הרי אלו באזהרה... כרת", הוא הוספה שאין לה יסוד ברישא, וגם אינו נראה כהמשכו של המשפט הקודם, שהרי דובר ביחיד: "שהוא ממין דגן הרי זה עובר", והיה צריך להמשיך "הרי זה באזהרה ואין בו כרת", ואילו "אלו" שברבים, נראה כמתייחס לרשימה שברישא.

הסדק הקיים ברציפות לשון המשנה פותח מקום לדיון בשאלה מה היחס בין הפרטים שברישא לכלל שבסיפא, ומה היחס בין חלקי הכלל שבסיפא בפני עצמו.

מפרשי המשנה נחלקו במחלוקת הלכתית, המקבילה אך לא חופפת לקוי התפר הלשוניים שבמשנה. לדעת רש"י "עוברים עליהם", בבל יראה ובל ימצא, הריב"א מפרש שהם גם "עוברים מן העולם", היות ויש בהם בל יראה ובל ימצא, צריך לבערם.⁴ לדעת רבנו תם אין בהם איסור בל יראה ובל ימצא, ובכל זאת הם "עוברים מעל השלחן", דהיינו אסורים באכילה בלבד.⁵ מלשון הסיפא דמתניתין, בה נאמר בפירוש ש"הרי אלו באזהרה ואין בהן משום כרת" מוכיחים התוספות כדעתם, שמדובר באיסור אכילה, שהרי מי שעובר על איסור בל יראה ובל ימצא אין ענוש כרת אפילו בחמץ גמור. הרי שאפשר לפרש "עוברין" על המוצרים, בין אם מדובר בבל ימצא ובין אם מדובר באיסור אכילה. לדברי רש"י יש חובה לבער מן הבית גם דברים שאיסורם הוא רק בלאו, ואילו לפי רבנו תם אין איסור כזה, אלא רק על מיני חמץ שיש באכילתם איסור כרת.

העובדה שהרשימה שברישא כוללת דברים שאינם ראויים למאכל, כגון "קולן של סופרים" שהוא מין דבק, תומכת בפירושו של רש"י, שמדובר רק על ביעור ולא על איסור אכילה. רק המשנה בשלמותה, עם משפט החתימה שלה, מורה שאין במוצרים אלו - אלו מהם שראויים למאכל - איסור כרת באכילתם. הפער שקיים בין הפרטים שברישא, והלשונות של הרישא ותחילת הכלל, לבין הכלל שבסיפא ובמיוחד המשפט השני שבו, מותיר מקום למחלוקות בהבנת האיסורים שבמשנה.⁶

ב. שבעת המוצרים שבמשנה

העובדה שהרישא של המשנה מפרטת סוגי מוצרים שיש בהם תערובות ואינה מסתפקת בקביעה הכללית של דין חמץ של תערובת, מצריכה ביאור. לשם מה נזקקו לדוגמאות? ההסבר הראשוני הוא פשוט. באיסורים האחרים, לא מצויים במטבח ובשוק הכשר מוצרים שהם תערובת איסור. לעומת זאת, בפסח נאסורים מוצרים שכיחים, שבכל ימות השנה מותרים באכילה ובשימוש, ואסורים רק בפסח, לכן יש מקום להתייחס אליהם

¹ פסחים פ"ג מ"א

² פירוש הרע"ב למשנה: "אלו מתבערין מן העולם, דאע"ג דאין עוברים עליהם על בל יראה, מדרבנן מיהא צריכי ביעור".

³ פירוש הרמב"ם למשנה: "עוברין עליהם בבל יראה ובל ימצא".

⁴ רש"י ותוד"ה ואלו עוברין.

⁵ תוד"ה ד"ה ואלו עוברין.

⁶ מראה הפנים לירושלמי פסחים פרק ג הלכה א: "בענין עובר בבל יראה ובל ימצא בתערובת חמץ גמור וכן בענין עובר על לאו ואין בו כרת באכילת תערובת מתערובת חמץ גמור רבו השיטות והדיעות מתחלקות...". אנו לא נעסוק בשיטות הראשונים בהרחבה, אלא רק במורכבות של המקורות התנאיים והאמוראיים, שעוררו את ריבוי השיטות בין הראשונים.

ולמנות המוצרים הכשרים והידועים, שנאסרו רק לימי הפסח. בגמרא העלו תמיהה, לשם מה נצרכה רשימה זו. ותירצו, שהרשימה מלמדת שצריך להכיר את סוגי המאכלים השונים שבהם משתמשים בדגן כדי לדעת להשמר מהם בפסח:

זה הכלל כל שהוא ממיין דגן. תניא, אמר רבי יהושע: וכי מאחר ששינו כל שהוא מין דגן הרי זה עובר בפסח - למה מנו חכמים את אלו - כדי שיהא רגיל בהן ובשמותיהן. כי הא, דההוא בר מערבא איקלע לבבל, הוה בישראל בהדיה. אמר להו: קריבו לי מתכילתא. שמע דקאמרי: קריבו ליה כותח. כיון דשמע כותח - פירש.⁷

סוגיה זו אינה סוגית "זה הכלל" אופיינית. בדרך כלל, סוגיות "זה הכלל" הן מאוחרות, מאחרוני האמוראים או מסתמא דגמרא, והן מקשות על נחיצות הכלל: "זה הכלל לאתויי מאי".⁸ כאן מדובר במקור תנאי קדום, השואל במגמה המנוגדת - אם יש כלל, לשם מה נחוצים פרטים?⁹

דברי הגמרא הללו מצביעים על היבט מיוחד של תערובות חמץ. בשאר איסורים, אין החומר עצמו אסור, אלא נלוית עליו תכונה מסוימת האוסרת. לדוגמה, בתרומה, בערלה או ביין נסך, המאכל עצמו אינו אסור. לא תבואה אסורה, אלא תבואה של תרומה, לא פרי אסור, אלא פרי של ערלה, ולא יין אסור, אלא יין נסך. אין מאכלים שניתן לאפיין אותם כמאכלים של תרומה, ערלה או יין נסך. אין "מתכון" לתבשיל המכיל דווקא חומרים אלו. ואילו בחמץ, החומר עצמו אסור: הדגן המעורב במים. לכן, יש הצדקה למנות מאכלים אופייניים או מוצרים אופייניים שאסורים בשימוש בפסח, כי לעולם הם מוצרים של איסור ואי אפשר לאוכלם בפסח.

דמיון מסוים לבעיית החמץ בפסח ניתן למצוא במאכלי בשר וחלב, שם החומר עצמו ועירובו אסור. לכן מוצאים בגמרא סיפור שבו היכרות קודמת עם שמו של מאכל גילתה את האיסור והצילה מעוון. דומה הדבר לסיפורו של האמורא רב שהזדמן לטטלפוש ושמע אשה מתייעצת עם חברתה בדבר מתכון לבישול בשר בחלב, מכך נודע לו על הזלזול באיסורי בשר בחלב והצורך לתקן שם תקנות מחמירות ולמנעם מן האיסור.¹⁰

כיום, זו תופעה נפוצה גם בשאר איסורים: הצורך לדעת ממה מורכב מוצר כדי לדעת אם יש בו חשש כשרות קיים במאכלים שונים, מכיון שהרכבם ואופן ייצורם אינו ידוע לציבור. כך לגבי משקאות חריפים שיש מהם המכילים רכיבים של יין נסך, צבעי מאכל או חומרים מייצבים המכילים רכיבים מן החי, וכדומה. תופעה זו התרחבה מאד בעידן התיעוש וטכנולוגיות המזון המתקדמות לנוכח ריבוי המוצרים המכילים תערובות מורכבות של חומרים, אולם בהלכות תערובות הקדומות לא היתה זו תופעה מצויה. הופעתה במשנתנו ובסוגית הגמרא עליה היא המקור הבסיסי לחובת מערכות הכשרות המודרניות להיכרות מעמיקה עם המקצוע "הנדסת מזון" - הבנה מקצועית של דרכי הייצור של המוצרים השונים המצויים בשווקים.¹¹

רבי אליעזר מוסיף לפרטים שבמשנה גם "תכשיטי נשים" ומשמע שתנא קמא חולק עליו. ההבדל בין תכשיטי נשים - שבגמרא הוסבר כ"טיפול נשים"¹² - הוא שאלו תכשיטים שיש בהם תערובת של חמץ נוקשה, כלומר, שני פגמים מצטרפים - גם תערובת וגם נוקשה, ולדעת תנא קמא, כאשר שני החסרונות מצטרפים פקע איסור חמץ.¹³

ג. חמץ של ידי וחמץ נוקשה

הסיפא של המשנה קובעת שיש איסור לאו: "באזהרה", אך אין עונש כרת במוצרים המנויים בה. אין ביאור במשנה מה טיבם של מוצרים אלה. נאמר שהם "מין דגן" אך לא נאמר מדוע אין הם חמץ גמור. הגמרא היא זו

⁷ פסחים מ"ג ע"א.

⁸ הנושא של סוגיות זה הכלל נחקר על ידי י.א. אפרתי בספרו "תקופת הסבוראים וספרותה", עמ' קנט - רע"ח.

⁹ בידוע שתוקרי תולדות ההלכה נוטים להצביע על תהליך של התפתחות מקוואיטיקה להמשגה, ממשניות פרטים של מקרים פרטיים לעיסוק מתרחב והולך בתקופת האמוראים בהמשגה ובעקרונות כלליים. ואילו מכאן משמע דווקא שהגישה הקדומה היתה גישה של כללים ולא של פרטים, וכיוצא בזה ניתן לראות מן המשניות הקדומות בתחילת בבא קמא. ואכמ"ל. רי"א אפרתי, (שם עמ' רעד-רעח), כבר עמד על קדמותן של משניות "זה הכלל".

¹⁰ חולין קי ע"א

¹¹ בכך מבוארת החשיבות של הסוגיה הראשונה על משנתנו, המוקדשת לזיהויים של המוצרים הנזכרים בה ולדיון שחלקו מעשי וחלקו אגדי אודותיהם. לא נרחיב בסוגיה זו כאן.

¹² מב ע"ב ובמקבילה בירושלמי.

¹³ פירוש רע"ב למשנה. תוספות סבורים שיש לחלק בין רבי אליעזר זה לבין רבי אליעזר המצוטט בגמרא כמקור הלאו של "כל מחמצת", שכן מכאן משמע שאין מחלוקת בינו לבין תנא קמא בעיקר דין תערובת ונוקשה, ובגמרא משמע שיש מחלוקת. ולכן הצינו לגרוס כאן רבי אלעזר. (תוד"ה רבי אליעזר, מב ע"ב וכן כתב בעל המאור והר"ן על הרי"ף). ברם, לדעה בגמרא שניתן ללמוד בקל וחומר מחמץ בתערובת לחמץ נוקשה, אין צורך ליצור מחלוקת בין משנתנו לרבי אליעזר.

שמגדירה את טיבם של המוצרים. תחילה, בסוגיה הראשונה¹⁴ היא מפרשת מה מכיל כל אחד מהם ומה שימושיו, ובהמשך, בסוגיה הדנה בכלל, היא מגדירה, דרך הילוכה, מה המאפיינים של המוצרים שבמשנה.

"הרי אלו באזהרה", מאן תנא דחמץ דגן גמור על ידי תערובות, ונוקשה בעיניה בלאו?¹⁵ שאלת הפתיחה של הסוגיה מגדירה וממשיגה את הפרטים של המשנה, והיא מבחינה מראש הבחנה ברורה בין שני סוגי חמץ שיש בהם רק לאו: חמץ על ידי תערובות, ונוקשה בעינו – כלומר, גם בלי תערובת. חמץ שעל ידי תערובת¹⁶ הם המאכלים המוזכרים בתחילת המשנה: כותח הבבלי, שכר המדי, חומץ האדומי וזיתום המצרי.¹⁷ אלו הם מאכלים המבוססים על תערובת של חומרים שונים עם מין דגן שהחמץ. שלשת המוצרים האחרים שבמשנה אינם מאכלים אלא חומרים המשמשים בעלי מלאכה בעבודתם: זומן של צבעים, עמילן של טבחים וקולן של סופרים, והם נקראים "נוקשה"¹⁸, אין בהם תערובת חומרים אחרים, אלא רק דגן ומים, אלא שלא הגיעו לכלל חמץ גמור. "נוקשה" הוא מונח ייחודי לסוגיתנו.¹⁹ המשמעות המילולית של "נוקשה" אינה ברורה, אף לא השורש ממנו נגזרת המילה.²⁰ לפי השימוש במונח כאן ובמנחות, מובן שנוקשה הוא חמץ פגום. בעל תפארת ישראל מבחין בין שני סוגים של חמץ נוקשה: א. "עיסה שלא החמץ כל צרכה". ב. "חמץ שמעולם לא היה ראוי לאכילת אדם".²¹

ד. מדרגות באיסורי חמץ

הגמרא הציבה בתחילת הסוגיה את השאלה מי הוא התנא הסבור שיש ללאו בשני סוגי החמץ הללו: תערובת ונוקשה. משאלה זו משמע שקיימת הנחה שמשנתנו אינה דברי הכל. לא ברור בשלב זה לאיזו מחלוקת יש לצפות – האם החולק סובר שיש גם כרת בחמץ הזה, או דילמא להפך – החולק סובר שאין אפילו לאו?

אמר רב יהודה אמר רב: רבי מאיר היא. דתניא: "שיאור ישרף, ונותנו לכלבו, והאוכלו – בארבעים". הא גופא קשיא! אמרת "שיאור ישרף" – אלמא: אסור בהנאה. והדר תני: "ונותנו לפני כלבו" – אלמא: מותר בהנאה! הכי קאמר: "שיאור ישרף" – דרבי מאיר לרבי מאיר, דרבי יהודה לרבי יהודה. "ונותנו לפי כלבו" – דרבי מאיר לרבי יהודה. "והאוכלו בארבעים" – אתאן לרבי מאיר. שמעין ליה לרבי מאיר: נוקשה בעיניה – בלאו, וכל שכן חמץ דגן גמור על ידי תערובת.²²

לדעת רב יהודה אמר רב, בעל השיטה שחמץ שאינו גמור אסור רק בלאו, הוא רבי מאיר, והוא מסתמך על ברייתא, שבה לא נזכר שמו של רבי מאיר בפירוש, וכדי להבינה יש צורך להכיר את מחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה במשנה ה' שבהמשך הפרק. נשנה אותה במקורה:

שיאור ישרף והאוכלו פטור. סידוק ישרף והאוכלו חייב כרת. איזהו שיאור? כקרני חגבים, סידוק? שנתערבו סדקיו זה בזה, דברי רבי יהודה. וחכמים אומרים: זה וזה האוכלו חייב כרת. ואיזהו שיאור? כל שהכסיפו פניו כאדם שעמדו שערותיו.²³

משנה זו מתארת שלשה שלבים בתהליך החימוץ, הראשון הוא הכספת פני העיסה,²⁴ בשלב השני מתהווים בה סדקים "כקרני חגבים", כלומר, סדקים מפוצלים זה מזה, ובשלב השלישי הסדקים משתרגים זה בזה. השלב

¹⁴ מב ע"א – מג ע"א.

¹⁵ פסחים מג ע"א.

¹⁶ במהלך השעור נבחין בין "חמץ שעל ידי תערובת", שהוא מוצר המבוסס על עירוב דגן בתוכו, כמו כותח הבבלי וחרביו שבמשנה, לבין "תערובת חמץ" שהיא "חמץ ומצה שנתערבו", כלומר חמץ גמור שהתערב אחר היותו חמץ עם היתר.

¹⁷ בד"ה "וזיתום המצרי" ציין הרע"ב: עד כאן חמץ הראוי לאכילה על ידי תערובת. מכאן ואילך חמץ נוקשה בעיניה. בכת"י ניו יורק (קולומביה) מופיע בגוף הגמרא פירוש למלה חמץ נוקשה: "פירוש כגון עמילן שלטבחים וזימא שלצבעין וקולן שלסופרים שנתחמץ מאילין".

¹⁸ בכתבי היד כאן גם "נוקשא".

¹⁹ מופיע כאן פעמים רבות, ועוד פעם אחת במסכת מנחות, (נד א) שם מדובר על עיסה שהחומצה על ידי תפוחים, לענין חמץ ומצה במנחות.

²⁰ רש"י מפרש: נוקשה – לשון רעוע, כלומר, חמץ שפל. (מנחות נד א). ועי' בערוך ערך "קש" ובערוך השלם ערך "נקש", הצעות לאטימולוגיות שונות של המילה. בעל "תפארת ישראל" גזרה מלשון "כשלון" כמו "נוקשת באמרי פיך" (פירוש תפארת ישראל למשניות, כללי חמץ ונוקשה, ג').

²¹ תפארת ישראל שם.

²² פסחים מג ע"א

²³ פסחים ג, משנה ה

²⁴ בפשטות "הכסיפו פניו" נוגע לצבע כסוף, כמו החוריו. השמים מכסיפים – דהיינו מחוירים, בשעת בין השמשות (שבת לד ע"ב). ומכאן גם "אכסיף" בארמית, במובן של התבייש, דהיינו – חוורו פניו. עי' ערוך וערוך השלם ערך כסף 1. אבל אפשר שהכוונה לתחילת תפיחת הבצק, והדגש במשנה הוא על "עמידת שערותיו".

האחרון הוא שלב שבו לכולי עלמא העיסה החמיצה באופן גמור והאוכלה חייב כרת. המחלוקת מתייחסת לשני השלבים הראשונים, ובעיקר לאמצעי. ניתן לפרש את המשנה כך: היתה משנה קדומה, שהיא ההנחה המוסכמת כיסוד המשנה הנוכחית ומופיעה בראשה: "שיאור ישרף והאוכלו פטור, סידוק ישרף והאוכלו חייב כרת". מובן שיש כאן שתי רמות של החמצה, "שיאור"²⁵ הקל ו"סידוק" החמור. בפירושה של משנה זו נחלקו רבי יהודה וחכמים, דהיינו רבי מאיר.²⁶ מוסכם שסידוק בשעור של "נתערבו סדקיו" הוא שלב של החמצה גמורה שעל אכילתה חייבים כרת. התנאים נחלקו מהו השלב האחרון שבו עדיין אינו חמץ גמור, אליו התכוונה המשנה הקדומה באמרה "שיאור ישרף והאוכלו פטור". רבי יהודה מקל וסבור ששלב הסידוק כ"קרני חגבים" עדיין נחשב שיאור, ורבי מאיר מחמיר וסובר שרק בשלב "הכסיפו פניו" עדיין אינו חמץ גמור, אבל כל סידוק שהוא נחשב סידוק גמור וחייב כרת.²⁷ לא ברור מה דעתו של רבי יהודה לגבי "הכסיפו פניו". יתכן שהוא סבור שגם זה כלול ב"שיאור" ונחלקו רק לגבי השעור העליון, ויתכן שהוא סבור שהכסיפו פניו אינו חמץ כלל ומותר באכילה ובהחזקה בפסח.²⁸

מן הדיון הזה שמענו שיש שתי דרגות באיסור חמץ בפסח, דרגת "ישרף והאוכלו פטור", ודרגת "האוכלו חייב כרת", ולא מפורש מהו "פטור" – פטור מן הכרת אבל עבר על לאו,²⁹ או שפטור בכלל מן התורה, ואיסורו הוא רק איסור מדרבנן.³⁰ בין כך ובין כך יש לברר מהם המקורות ומהם הגדרים של המידרג באיסורי חמץ: חייב כרת, אסור בלאו או אסור רק מדרבנן – לענין אכילה, וכן חייב בביעור מדאורייתא או רק מדרבנן, לענין בל יראה ובל ימצא.

ה. משנת רבי מאיר

רבי יהודה בשם רב, קישר בין משנת "שיאור ישרף", לבין משנתנו, והסיק שמשנתנו מתאימה לדעת רבי מאיר. הקישור הזה קשה מכמה בחינות. ראשית, לא ברור מנין ש"שיאור" הוא חמץ נוקשה. במשנתנו, "חמץ נוקשה" הם סוגי חמץ שלא ראויים לאכילת אדם, ואילו "שיאור" כפי הגדרתו במשנה ה', הוא חמץ שלא החמיץ במלואו. הכללת של שני הסוגים הללו תחת כותרת אחת של "חמץ נוקשה" היא חידוש של רב.

שנית, לא ברור שמי שאוסר חמץ נוקשה יסבור כך גם לגבי חמץ שעל ידי תערובות. את הבעיה הזאת פותרת הגמרא באמצעות "קל וחומר" – אם נוקשה שהוא חמץ בעינו אסור בלאו, קל חומר חמץ שאינו בעין, אלא בתערובת, אולם אפשר לערער על הקל-וחומר ולומר שיש צד חמור בתערובת, מכיון שהיא מכילה חמץ גמור, מה שאין כן נוקשה.

והבעיה העיקרית: לא ברור איך ניתן להסיק שרבי מאיר סובר שחמץ נוקשה בלאו. לשון שאלת הגמרא שעליה הובאו דברי רבי היא: "מאן תנא דחמץ דגן גמור על ידי תערובות ונוקשה בעיניה בלאו", דהיינו, ברור לגמרא בהנחת הדיון שרק לאחד מבעלי הפלוגתא חמץ נוקשה בלאו, והוא רבי מאיר. אבל במשנת "שיאור ישרף" ובברייתא הסמוכה לה בהמשך הפרק, לא נחלקו רבי מאיר ורבי יהודה בדבר זה כלל, אלא רק בהגדרת שיאור, שעליו הוסכם שהאוכלו פטור. ממה נפשך, אם הכוונה בפטור הוא פטור ממלקות ואין בו לאו כלל, אין משנתנו מתאימה כלל לשתי הדעות, ואם הכוונה פטור מכרת, ויש בו לאו – לא נחלק על כך רבי יהודה.

כדי שדעת רבי מאיר במשנת שיאור תתאים למשנתנו, יש לפרש את משנת שיאור כך: כל סידוק שהוא, מקרני חגבים ומעלה, הוא כבר חמץ גמור בדרגת כרת לשיטתו של רבי מאיר, ועל כן, הפרט היחיד המתאים במשנת שיאור למשנתנו הוא "הכסיפו פניו". רבי מאיר סובר שעל זה נאמר "שיאור ישרף והאוכלו פטור" ורב סבור שניתן לזהות את השיאור הזה עם חמץ נוקשה, ולכן גם במשנתנו, יש לפרש, "אלו עוברין" במובן של "ישרף", ו"הרי אלו באזהרה", מקביל ל"האוכלו פטור", ואם כן – פטור רק מכרת. כדי לטעון שרק רבי מאיר סובר כך ולא

²⁵ בירושלמי גם "שיעור" או "סיעור".

²⁶ הנחה מוסכמת בגמרא ובמפרשיה ש"חכמים" כאן הוא רבי מאיר. מפני שהגמרא בסוגייתנו מציגה את רבי מאיר כבד-פלוגתי של רבי יהודה באותה מחלוקת. וכן מפורש בברייתא שהובא על משנה זו לקמן, מח ע"ב, שם דעת רבי מאיר מובאת בשמו במפורש ודעת רבי יהודה היא "חכמים". וכן פירש רבנו חננאל פסחים מח ב. בידוע שכשראה רבי דברי רבי מאיר סתמם בלשון חכמים במשנה כדי להבהיר שהלכה כמותו. (חולין פח א', וכן מפורש בדברי הרמב"ן בסוגיין, במלחמות על הרי"ף דף יג ע"ב).

²⁷ בגמרא מוסבר שמתחת כל סדק שעל פני העיסה יש סדקים רבים בתוכה. (פסחים מח ב ובמקבילה בירושלמי)

²⁸ מן הלשון בברייתא ברך פח ב משמע שרבי יהודה אינו מבחין ביניהם: "זה וזה פטור". אבל יתכן שאחרי תיקון של הגמרא בברייתא אפשר לפרש את רבי יהודה אחרת.

²⁹ במקביל ללשון משנתנו: "הרי אלו באזהרה".

³⁰ כך פירש רש"י, והוא כמו שמפרשים "פטור" במשנת מסכת שבת: "כל פטורי דשבת פטור אבל אסור" – במובן של פטור מן התורה ואסור מדרבנן. (שבת קז א, רמב"ם הלכות שבת א' ג').

רבי יהודה, יש לומר שרבי יהודה מבין ש"האוכלו פטור" הוא פטור מכלום, גם ממלקות, או שרבי יהודה סובר שאמנם "פטור" הוא רק מכרת, ויש אזהרה ומלקות ב"קרני חגבים" שהוא השיאור במשנה ה', אבל "הכסיפו פניו" שם, הוא המקביל ל"חמץ נוקשה" של משנתנו, והוא פטור מכלום,³¹ ולכן אין משנתנו הגורסת "הרי אלו באזהרה" מתאימה לדעת רבי יהודה.

קשה מאד לשער שרב חילץ את האבחנות הללו מתוך משנת "שיאור ישרף", שאין בה רמז לכל זה. סביר יותר להניח, וכך משמע מן הגמרא, שאבחנתו של רב מיוסדת על הברייתא שצוטטה בסוגייתנו, ובה נאמר במפורש ש"האוכלו בארבעים", דהיינו, יש לאו מפורש באכילת "שיאור". חידושו של רב הוא רק בהכללת "שיאור" תחת המושג "חמץ נוקשה".³²

עתה יש לברר מהו היחס בין המשנה לבין הברייתא, ואף להסביר את הסתירה הפנימית בברייתא עצמה. האם "האוכלו פטור" של המשנה, שווה ל"לוקה בארבעים" שבברייתא? ובברייתא עצמה, "שיאור ישרף" – משמע שאסור בהנאה וחיוב בביעור, נותנו לפני כלבו – משמע שמותר בהנאה.³³ הפתרון של הגמרא די דחוק: היא נאלצת להבחין בין שני מובנים של שיאור בברייתא אחת: "שיאור של רבי יהודה", שהוא "קרני חגבים", ועליו אמרה רישת הברייתא שאליבא דרבי מאיר הוא חמץ גמור וחיוב בביעור וכרת, "שיאור של רבי מאיר" שהוא "הכסיפו פניו", שעליו נאמר במציעתא של הברייתא, שלדעת רבי מאיר הוא מותר בהנאה ונתניה לכלבו. ועדיין – לוקים עליו את הארבעים, כי יש לאו באכילתו. ואם כן, "האוכלו פטור" שבמשנה מובנו פטור מכרת אך חיוב מלקות.

הדחוק בפירוש הברייתא, הן בפני עצמה והן בהתאמתה למשנת רבי מאיר, הוא בעיה משנית בסוגייתנו. רב לא תלה את זיהוי משנתנו עם רבי מאיר שבמשנה ובברייתא התואמת לה בדף מ"ח, אלא על הברייתא המצוטטת כאן, ששמו של רבי מאיר אפילו לא נקרא עליה. אפילו אם נוותר על הביאור הדחוק של הגמרא, ונקבל שיש מחלוקת בין המשנה והברייתא בהצעת דעת רבי מאיר, או שהברייתא שלנו כלל אינה מרבי מאיר, אין הדבר פוגם באבחנתו של רב, שמשנתנו תואמת את דברי הברייתא הזאת. יתר על כן, רק הברייתא הזאת נוקטת במפורש את השילוב של "עוברין בפסח" עם "הרי אלו באזהרה". דבר שאינו מפורש כלל במשנה ה', שכן רבי מאיר ורבי יהודה שניהם אינם מסבירים ש"האוכלו פטור" מובנו פטור רק מכרת וחיוב בלאו ומלקות. עם זאת, יתכן שהפירוש הדחוק הזה גורם לכך שרב נחמן מציע פתרון אחר.

1. משנת רבי אליעזר – מקור לאיסור תערובת

הצעה אחרת למקור ללאו בחמץ שעל ידי תערובת וחמץ נוקשה מציע רב נחמן: רב נחמן אמר: רבי אליעזר היא, דתניא: "על חמץ דגן גמור – ענוש כרת, על עירובו – בלאו, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: על חמץ דגן גמור – ענוש כרת, על עירובו – בלא כלום". ושמעין ליה לרבי אליעזר דאמר חמץ דגן גמור על ידי תערובת בלאו – וכל שכן נוקשה בעיניה.³⁴ הפתרון של רב נחמן הרבה יותר פשוט מזה של רב. יש ברייתא מפורשת שבה מוצגת מחלוקת רבי אליעזר וחכמים בדיוק בשאלה הנדונה – מה איסורה של חמץ שעל ידי תערובת. ושיטת רבי אליעזר תואמת יפה את משנתנו – התערובת באזהרה. אמנם, גם כאן יש לשאול איך ניתן להסיק מדין תערובת גם לדין חמץ בעינו. גם כאן פותרת הגמרא את השאלה בדרך של קל וחומר: אם חמץ שעל ידי תערובת אסור בלאו – כל שכן שהנוקשה החמור ממנה, שהרי הוא בעינו.

הנחת היסוד הראשונית של הגמרא היתה לכלול יחד את דין חמץ שעל ידי תערובת ודין חמץ נוקשה. עתה, תוך כדי דיון בשאלה מדוע מציעים רב ורב נחמן מקורות שונים למשנה, מתברר שכל אחד משני המקורות שהובאו אינו מספק:

ורב נחמן, מאי טעמא לא אמר כרב יהודה? אמר לך: דילמא עד כאן לא קאמר רבי מאיר התם – אלא נוקשה בעיניה, אבל חמץ דגן גמור על ידי תערובת – לא. ורב יהודה מאי טעמא לא אמר כרב נחמן? אמר לך: עד כאן לא קאמר רבי אליעזר התם – אלא חמץ דגן גמור על ידי תערובת, אבל נוקשה בעיניה – לא אמר.³⁵

³¹ אפשרות סבירה, שכן עיסה שלא החמיצה באופן גמור אינה דומה לבלילה שנועדה למטרות מלאכה ואינה ראויה למאכל אדם.

³² חידוש זה אינו פשוט כלל ועיי' בעל המאור ונו"כ הרי"ף כאן.

³³ לא סביר שנותנו לפני כלבו הוא לפני שעת האיסור, שכן בזה אין כל חידוש, ומותר גם בחמץ גמור.

³⁴ פסחים מג ע"א.

³⁵ פסחים מג ע"א.

כבר בשלב הקודם היה צורך לגשר על הפער שבין כל אחד מן המקורות לבין המכלול של המשנה, ודבר זה נעשה על ידי קל וחומר. אולם הקל-וחומר אינו פשוט, יש צד חומרה בנוקשה שהוא בעינו, אבל יש גם צד חומר בתערובת, שיש בה חמץ גמור.

עתה נסוגה הגמרא מן ההשוואה שבין שני הסוגים, ומפרידה ואומרת שהקביעה שאחד מן הסוגים הוא איסור שלוקים עליו, עדיין אינה מעידה על הסוג השני.

הגורם להכללת שני הסוגים הללו תחת כותרת אחת זו משנתנו. היא שמנתה שבעה מוצרים שעוברים בפסח, שחלקם הם חמץ שעל ידי תערובת וחלקם חמץ נוקשה, והיא שהכלילה אותם תחת "זה הכלל", "כל שהוא מין דגן". זהו מקור המכנה המשותף. לאחר שהגמרא מיצתה את הדיון במסלול המכנה המשותף, היא נפנית לדון במקורות החיוב של כל אחד מן הסוגים בפני עצמו. עתה נחשף בפנינו הסבר חדש לשניות של הסוגיה, ההבדל בין שתי תת-קבוצות שהוכללו במשנתנו, שיש להן מכנה משותף אך אין ביכלתו לגבור על החילוקים וההבדלים שביניהן. דבר זה יתברר יותר בהמשך, כאשר נעיין במקורות הנבדלים של איסורים אלו, במדרשי ההלכה.

ז. מדרשי ההלכה

לא די לברר מיהו התנא שמשנתנו נסמכת עליו, צריך לברר מהו מקור ההלכה שעליו נשען התנא בעצמו, שהרי יסודותיו של איסור חמץ נעוצים יפה בתורה שבכתב.

תניא כוותיה דרב יהודה:

"כל מחמצת לא תאכלו" - לרבות כותח הבבלי, ושכר המדי, וחומץ האדומי וזיתום המצרי. יכול יהא ענוש כרת? תלמוד לומר: "כי כל אכל חמץ ונכרתה", על חמץ דגן גמור - ענוש כרת, ועל עירובו - בלאו. מאן שמעת ליה דאמר על עירובו בלאו? רבי אליעזר היא, ואילו נוקשה בעיניה - לא קאמר. שמע מינה: נוקשה לרבי אליעזר לית ליה.³⁶

הברייתא שלפני הגמרא מצויה בסגנון שונה אך במעט במכילתא דרשב"י:

כל מחמצת לא תאכלו. לרבות כותח הבבלי ושכר המדי וחומץ האדומי וזיתום המצרי יכול יהא חייב עליהן ת"ל חמץ מה חמץ מיוחד שהוא מין גמור יצאו אלו שאינן מין גמור למה באו ליתן עליהן לא תעס (=תעשה).³⁷ הדיוק של המכילתא קרוב לפשוטו של מקרא: פסוק אחד אומר: "כל מחמצת לא תאכלו"³⁸ ופסוק קודם לו אומר: "כל אוכל חמץ ונכרתה הנפש היא מישראל".³⁹ יש הבדל בין הפסוקים בתיאור הנאסר: מחמצת לעומת חמץ, ויש הבדל בחומרתו של האיסור: "לא תאכלו" הוא לאו, "ונכרתה" הוא כרת.

משמצאנו מקור תנאי מפורש לחילוק בין איסור כרת ואיסור לאו באכילת חמץ בפסח, נותר רק לשים לב לכך שכאשר הברייתא מפרשת מהי "מחמצת" היא מונה רק את חלקה הראשון של הרשימה במשנה - את איסורי "חמץ שעל ידי תערובת" - הרביעיה הראשונה, ואינה מזכירה כלל את חמץ נוקשה, השלישייה האחרונה. מכך שברשימת "כל מחמצת" לא נזכר שום סוג של חמץ נוקשה, אלא רק תערובות חמץ, מסיקים שרק אלו אסורים בלאו.

הדרשה היפה מתערערת כשפותחים את הפרשה בתורה ומגלים מה כתוב פסוק אחד לפני "כל מחמצת לא תאכלו". מתברר, שיש בתורה איסור כרת גם למחמצת: "כי כל אוכל מחמצת ונכרתה הנפש היא מעדת ישראל".⁴⁰

ורבי אליעזר, עירובו בלאו מנא ליה? דכתיב: "כל מחמצת לא תאכלו". אי הכי - כרת נמי לחייב, דהא כתיב "כי כל אוכל מחמצת ונכרתה"? ההוא מיבעי ליה לכדתיניא: ("מחמצת") - אין לי אלא שנתחמץ מאליו, מחמת דבר אחר מניין - תלמוד לומר "כל מחמצת ונכרתה"..."⁴¹

³⁶ פסחים מג ע"א.

³⁷ מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב פסוק כ. ודומה לה ברייתא במקבילה בירושלמי, פסחים ג א, כט ע"ד. במכילתא דר"י (בא, פסחא י) דורשים את החילוף בין חמץ למחמצת לצורך חיוב גם בחמץ וגם בשאור שאינו ראוי לאכילה. וריאציה אחרת של הדרשה שלפנינו, שמכילה בתוכה גם פתרון לבעיית הפסוק "מחמצת - ונכרתה", מצויה במכילתא דר"י (בא - מסכתא דפסחא י) כל מחמצת לא תאכלו למה נאמר לפי שנאמר כי כל אוכל חמץ ונכרתה כי כל אוכל מחמצת ונכרתה אין לי אלא אלו תערובתן מניין ת"ל כל מחמצת לא תאכלו. ועי' בהמשך בפנים.

³⁸ שמות יב כ.

³⁹ שמות יב טו.

⁴⁰ שמות יב יט.

⁴¹ פסחים מג ע"א. דרשה זו נזכרת גם לעיל בדף כח ע"ב.

הגמרא ממשיכה לברר באריכות כיצד מחלץ המדרש מן הפסוקים את ההבחנה בין כרת לחמץ ולא למחמצת, ולא נאריך בכך כאן. בסופו של דבר, הקושי מונח לפתחם של מדרשי ההלכה, למעשה, הוכיחה הגמרא שצדק רב יהודה כשהסיק שרבי אליעזר הסבור שיש לאו בתערובת, לא כולל עימה גם לאו בחמץ נוקשה ולכן אין הוא יכול להוות מקור מספק למשנתנו.

עיון במדרשי ההלכה מורה שאכן קיימים שני מקורות נפרדים לדין התערובת ולדין ה"נוקשה". המכילתא דר"ע עוסקת במפורש רק בתערובת:

"כל מחמצת לא תאכלו" למה נאמר? לפי שנאמר "כי כל אוכל חמץ ונכרתה" "כי כל אוכל מחמצת ונכרתה", אין לי אלא אלו, תערובת מנין? ת"ל "כל מחמצת לא תאכלו".⁴²

בגמרא פרשו, שמקור דין התערובת הוא מריבוי, הנובע מהמילה "כל" בפסוק "כל מחמצת לא תאכלו". מן המדרש משמע שהריבוי הוא גמור ומחייב גם על תערובת בכרת. אולם מכיון שהריבוי מבוסס על הפסוק "לא תאכלו" שאין בו כרת, אפשר לומר ששיעורו של האיסור הוא בלאו בלבד.

דין "נוקשה" אינו מפורש במכילתא דר"ע, דבר זה בולט במיוחד מכך שהדרשה על "מחמצת" מרבה רק שאור: "כי כל אוכל מחמצת" למה נאמר? לפי שנאמר: "כי כל אוכל חמץ", אין לי אלא חמץ שחייבין עליו כרת, שאור מנין? תלמוד לומר: "כי כל אוכל מחמצת ונכרתה".

מהמשך הפסיקה, בה נידונת האפשרות ללמוד שאור מחמץ וחמץ משאור בלא ריבוי, מובן שהמדובר הוא בשאור שמחמץ אחרים, ולא ב"חמץ נוקשה" כלשהו:

עד שלא יאמר יש לי בדין: מה אם חמץ שאינו מחמץ לאחרים חייבין עליו כרת, שאור שהוא מחמץ לאחרים אינו דין שחייבין עליו כרת. לא, אם אמרת בחמץ שהוא ראוי לאכילה לפיכך יהו חייבין עליו כרת, תאמר בשאור שאינו ראוי לאכילה לפיכך לא יהו חייבין עליו כרת? תלמוד לומר: "כי כל אוכל מחמצת ונכרתה". אקרא אני את השאור, קל וחומר לחמץ: מה אם השאור שאינו ראוי לאכילה חייבין עליו כרת, חמץ שראוי לאכילה דין הוא שחייבין עליו כרת? לא אם אמרת בשאור שהוא מחמץ לאחרים לכך חייבין עליו כרת, תאמר בחמץ שאינו מחמץ לאחרים לפיכך לא יהו חייבין עליו כרת? תלמוד לומר: "כי כל אוכל חמץ ונכרתה", "כי כל אוכל מחמצת ונכרתה" וגו', עד שיאמרו שני כתובין ואם לא שמענו:⁴³

יתרוננו של החמץ בכך שהוא ראוי לאכילה, יתרוננו של השאור, ה"מחמצת" שהוא מחמץ אחרים. לכן אי אפשר ללמד זה מזה וצריך לכתוב את שניהם. בין כך ובין כך, אין כאן זכר לחמץ נוקשה. אמנם, נותר עדיין פסוק נוסף שיש בו איסור מחמצת בלא איסור כרת, והוא משמשת במכילתא לימוד התערובת, כפי שראינו לעיל.

במכילתא דרשב"י חייבו את המאכלים המעורבים בסגנון שונה במקצת:

"כל מחמצת לא תאכלו". לרבות כותח הבבלי ושכר המדי וחומץ האדומי וזיתס המצרי. יכול יהא חייב עליהן? תלמוד לומר: "חמץ", מה חמץ מיוחד שהוא מין גמור יצאו אלו שאינן מין גמור. למה באו? ליתן עליהן לא תעשה.⁴⁴

הביטוי של המכדרשב"י: "אינן מין גמור" מורה שהחסרון של מאכלי תערובת אלו הוא בהיותם "חמץ שאינו גמור", כמין חמץ פגום. יש הבדל בין תערובות אלו לבין תערובת של פת חמץ בפת מצה, ששם זו הלכה רגילה של תערובות, המצויה גם בשאר איסורים. כאן, התערובת פוגמת ב"גמור" של החמץ, ומורידה את רמת איסורו מכרת ללאו.

אף על פי שגם המכילתא דרשב"י אינה מזכירה את המושג "חמץ נוקשה" או את סוגי התערובות שאינן מיועדות למאכל כדוגמת קולן של סופרים, אולם לפי הבנתה את מושג התערובת של כותח הבבלי ושכר המדי נפתח פתח לדין הכללי של "חמץ נוקשה", שהוא חמץ "שאינו גמור".

ח. חימוץ שאינו ברור

סוגית הירושלמי מחדשת היבט אחר של הבנת האיסור בתערובות וחמץ פגום:

ואילו עוברין בפסח כו'. אמר רבי מנא: וכולהון על ידי מווי...

⁴² מכילתא דר"י מס' דפסחא בא פרשה י.

⁴³ מכילתא דר"י מס' דפסחא בא פרשה י.

⁴⁴ מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי יב כ.

המאמר של רבי מנא מבהיר את החילוק שבין מצה של מי פירות לבין ההלכות הנדונות בסוגייתנו: כאן מדובר במוצרים שיש בהם מים ומיני דגן, כך שמתקיים תהליך חימוץ, ומבחינת המרכיבים יכול להווצר חמץ ודאי בתוך התערובות, אלא שהוא נפגם בגלל בעיה בתהליך או בגלל צירופם של חומרים נוספים. הירושלמי ממשיך ומביא את מדרשי ההלכה שהוזכרו לעיל ודן בהם כדרך שדנו בבבלי:

כתיב: "כל מחמצת לא תאכלו", לרבות כותח הבבלי ושכר המדי וחומץ האדומי שיהו באזהרה, יכול יהו בהכרת? תלמוד לומר: "כי כל אוכל חמץ ונכרתה".

זו הדרשה של המכילתא דרשב"י. אם כי לא נזכר בה במפורש המושג "מין גמור".

חברייא בעון קומי רבי יונה: הכא כתיב "כל" והכא כתיב "כל", הכא את מרבה והכא את ממעט? אמר לון: כאן ריבה באוכלין וכאן ריבה בנאכלין.

הירושלמי, כמו הבבלי, נכנס כאן לדיון מפורט באופן הסקת הריבוי מן הכתוב, ולא נאריך בכך, די לציין שאפשר לרבות את מה שאינו חמץ גמור מ"כל", ואפשר לרבות מ"מחמצת". מכיון שבחלק מן המדרשים מחמצת משמשת לריבוי שאור, השווה בחומרתו ובאיסור הכרת שבו לחמץ גמור, יש סברה להעדיף את הלימוד המרבה חמץ שאינו גמור מן המילה "כל".⁴⁵

התיבון: והתני יוצאין במצה מתובלת אף על פי שאין בה טעם דגן, והוא שיהא רובה דגן. ואילו הואיל ורובן חמץ יהא חייב? אמר לון: שנייא היא דכתיב "לחם", ואילו אינן לחם.

התיב רבי יוסה: והתני: כל עצמו אינו קרוי לחם אלא מצה, "שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני", והכא את יליף מצה מחמץ? ועוד, מן הדא דתני: יוצא הוא אדם ידי חובתו ברקיק שרוי וברקיק מבושל שלא נמחה, לא אמר אלא שלא נמחה הא אם נמחה לא. ולענין חמץ את אמר המחה את החמץ וגמיו חייב!

הירושלמי דוחה את האפשרות להסביר את דין תערובת חמץ בהקבלה לדין תערובת מצה, ולומר שמה שאין יוצאים בו ידי חובת חמץ, גם אין יוצאים בו ידי חובת מצה. הדחיה להקבלה זו מתגלה בפת מבושלת שנמחתה, אין יוצאים בה ידי חובה כשהפת היתה מצה, אבל בודאי שחייבים עליה כרת אם היתה חמץ.⁴⁶

מאי כדון? רבי יוסי בשם רבי אידי אין חימוצו חימוץ ברור.

ההסבר המוצע על ידי רבי אידי הוא שכותח הבבלי וחומץ האדומי אינם נידונים מדין תערובת הרגיל, אלא מדין "אין חימוצו חימוץ ברור". דברי הירושלמי הללו מתאימים למכילתא דרשב"י שהובאה לעיל, שמשמשת בביטוי "חמץ שאינו גמור".

הירושלמי ממשיך ומבהיר את החילוק שבין תערובת לבין "חמץ שאינו גמור":

מהו שילקה?⁴⁷ רבי ירמיה בשם רבי לעזר, רבי לא בשם רבי שמעון בן לקיש: אף ללקות אין לוקה. דתני: על חמץ ברור חייב כרת ועל עירובו סופג ארבעים. רב אמר: זה סיעור, ואמר: זה כותח הבבלי ושכר המדי. אמר רבי בון בר כהנא קומי רבי לא: תיפתר בחמץ ומצה שנתערבו.

אמר רבי יוסה: קשייתה על הדא דרבי בון בר כהנא: מה נן קיימין? אם בשרובו חמץ - חייב כרת, אם בשרובו מצה - יוצא בהן ידי חובתו בפסח! אמר רבי שמואל בר רב יצחק תנא רבי יושוע אונייה: תיפתר שיש בו חמץ ואין בו כזית, כרבי שמעון. דרבי שמעון אמר: כל שהוא למכות.

ר' ירמיה ר' שמואל בר רב יצחק בשם רב: קדירה שבישל בה מודה לא יבשל בה מאותו המין אלא לאחר הפסח, הא ממין אחר מותר. ובלבד לאחר שלשה תבשילין. כשם שהוא בטל על שאינו מינו כך יבטל על מינו. מין מעורר על מינו ליאסר.⁴⁸

נראה שיש מחלוקת בין רבי לא בשם רבי שמעון בן לקיש לבין רב אם לוקים על המאכלים שבמשנתנו. המחלוקת תלויה בפירושה של הברייתא "על חמץ ברור חייב כרת ועל עירובו סופג ארבעים". מהו עירובו? רשב"ל מבין שמדובר בתערובת חמץ ומצה שנתערבו, ואילו רב סובר שעירובו הוא סיעור (=שיאור), ובכלל שיאור הוא מונה את כותח הבבלי ושכר המדי.

הירושלמי מבחין בבירור בין סיעור (=שיאור) שהם כותח הבבלי ושאר המאכלים שיש בהם תערובת מין דגן, לבין "חמץ ומצה שנתערבו". חידושו של רב, ששיאור הוא כותח הבבלי ושלוקים עליו ארבעים, כדעת רבי מאיר שנוי כאן במחלוקת. יש מחלוקת אם לוקים על "חמץ שאינו ברור". ויש מחלוקת על הזיהוי בין שיאור לבין חמץ

⁴⁵ בדומה לדיון של הבבלי בסוגייתנו.

⁴⁶ דיון דומה לזה נמצא בבבלי, דף לה ע"א, בסוגיית מי פירות.

⁴⁷ קרבן העדה: על אותם שבעה מינים שנמנו במשנתנו.

⁴⁸ ירושלמי פסחים ג א.

שעל ידי תערובת. רבי לא וקבוצת האמוראים שאיתו, סבורים שיש להבדיל בין חמץ שאינו גמור לבין חמץ ומצה שנתערבו. בחמץ ומצה שנתערבו, יש לדון בדיני התערבות הרגילים, ולהכריע לפי הרוב. מלבד דעת רבי שמעון, הסובר שלוקין גם על כלשהו חמץ.⁴⁹ בפסקה האחרונה של הסוגיה נדרשת הגמרא להלכות תערובות המוכרות משאר מאכלות אסורות: דין קדירה שבישל בה, ביטול תערובת שבמינו ושלא במינו.

ט. תערובת חמץ

נמצאנו אומרים, שיש לפנינו בסוגית ה"חמץ שאינו גמור" שלש מערכות נפרדות, שמתקרבות והולכות זו לזו, תחילה במקורות התנאים ובהמשך בדיוני הגמרא. מערכת אחת היא חלק מן המכלול של דיני תערובות בש"ס. זו הקרויה "חמץ ומצה שנתערבו". מדובר במקרה שבו יש חמץ גמור שהגיע לידי גמר הכנתו ואילו היו אוכלים אותו כמות שהוא היו חייבים עליו כרת. חמץ זה נתערב לאחר מכן בהיתר, כבשאר דיני תערובות של איסור בהיתר המצויה בכל רחבי הש"ס. מטבל, תרומות ומעשרות, ערלה וחלה, עד יין נסך וקדשים. לתערובת זו יש זיקה עקרונית למערכת ההלכות הכללית של דיני תערובות. שתי המערכות האחרות ייחודיות לחמץ, והן נלמדות מדרשות הפסוקים בפרשיות החמץ, ובעיקר מ"כל מחמצת לא תאכלו", המרבה סוגים שונים של חמץ. בעקבות משנתנו שמנתה את שני הסוגים ברשימה אחת וכללה אותם תחת "זה הכלל" אחד, אפשר להתייחס אליהן כאל מערכת אחת, המכונה בירושלמי "חמץ שאינו גמור". התברר ממדרשי ההלכה ומסוגית הבבלי, שמערכת זו נחלקת לשתי תת-מערכות. אחת כוללת את המוצרים שיש בהם תערובת מיני דגן הראויים לאכילה, קבוצת "כותח הבבלי" שבמכילתא, אך אינם חמץ גמור בעינו, שכן מעורבים בהם חומרים אחרים. ותת-מערכת אחרת כוללת את המוצרים שהם בבחינת "חמץ שאינו גמור" מפני שבתהליך ייצור החמץ קיים פגם שמונע מהם להגיע למעמד של "חמץ גמור", הגם שאין מעורב בהם דבר אחר מלבד מיני דגן ומים. זה הוא ה"נוקשה" שאינו ראוי לאכילה, והיא קבוצת ה"זומן של צבעים" שבמשנה. בכלל זה, יש למנות לדעת רב גם את ה"שיאור" שנזכר במשנה, המתאר שלב מוקדם בהחמצת העיסה ושנוי במחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה.

בעוד שהירושלמי כרך בדיונו על משנת "אלו עוברין" את הדיון על "חמץ שאינו גמור", הרי שבבבלי שתי המערכות נפרדות לגמרי. הדיון בתערובת חמץ גמור עם מצה, מפותח בהרחבה בפרק שני ואינו נדון בפרק שלישי ביחס למשנת כותח הבבלי כלל.⁵⁰

מערכת זו נלמדת ממקורות אחדים במשנה, אחד המוקדים החשובים שלה נמצא בסוף מסכת עבודה זרה: יין נסך אסור ואסור בכל שהוא, יין ביין ומים במים בכל שהוא, יין במים ומים ביין בנותן טעם, זה הכלל: מין במינו במשהו ושלא במינו בנותן טעם.⁵¹

יישומן של הלכות תערובות הכלליות לתערובת חמץ נדון בפרק שני, בסוגיה נפרדת לגמרי מסוגית "כותח הבבלי". הסוגיה מונה שלש שיטות אמוראים ודנה בהן.

- אמר רב: חמץ בזמנו, בין במינו בין שלא במינו - אסור. שלא בזמנו, במינו, - אסור, שלא במינו - מותר.
- שמואל אמר: חמץ בזמנו, במינו - אסור, שלא במינו - מותר. שלא בזמנו, בין במינו בין שלא במינו - מותר.
- ורבי יוחנן אמר: חמץ בזמנו, בין במינו ובין שלא במינו - אסור בנותן טעם. שלא בזמנו, בין במינו בין שלא במינו - מותר.⁵²

אלו הן שלש הדעות, כפי שהן מופיעות בגמרא, בדילוג על השקלא-וטריא ביחס לכל אחת מהן. האמוראים חולקים בתערובת חמץ בזמנו ובתערובת חמץ שלא בזמנו, אלו שתי מחלוקות שונות, כי חמץ בזמנו לכולי עלמא אסור וחייב על אכילתו כרת, ואילו חמץ שלא בזמנו, דהיינו בערב פסח אחר חצות ולאחר הפסח,⁵³ שנוי במחלוקת התנאים: רבי יהודה מחייבו בלאו, ורבי שמעון פוטר. בענין השני, חמץ שלא בזמנו, מתירים שמואל ורבי יוחנן את התערובת לגמרי, כי סברו כדעת רבי שמעון שאין בהם לאו. ורב מחמיר כרבי יהודה.

⁴⁹ הפירוש של הירושלמי כאן קרוב לפירושו של הפני משה ושונה מפירושו קרבן העדה, הנצרך לתיקוני נוסח. ⁵⁰ בהמשך לסוגייתנו ובהשראתה, עובר הבבלי לדון בענייני תערובות כלליים, בדין "היתר מצטרף לאיסור" ובדין "טעם כעיקר".

⁵¹ עבודה זרה ה משנה ח.

⁵² פסחים כט ע"ב.

⁵³ פסחים כח א-ב. ע"י בשאילתות לפסח, שאילתא פ' (צ"ד במהדורת מירסקי - מצוטטת לקמן באופן חלקי). שם ציטט את מחלוקת האמוראים כלשונה, אך בדילוג על הסברי הדעות בגמרא.

לגבי חמץ בזמנו, מסבירה הגמרא שמחלוקתם תלויה במחלוקת אחרת, בדיני תערובות בשאר איסורים שבתורה. רב ושמואל סבורים ש"כל איסורין שבתורה, במינו במשהו ושלא במינו בנותן טעם", ורבי יוחנן וריש לקיש סבורים ש"כל איסורים שבתורה בין במינו בין שלא במינו בנותן טעם". לכן, רב ושמואל אסרו חמץ בזמנו במינו במשהו, ככל האיסורים שבתורה, ורבי יוחנן אסר רק בנותן טעם. רב הוסיף חומרה בחמץ, שגזרו שלא במינו אטו מינו, ולכן אסר גם שלא במינו במשהו ולא רק בנותן טעם.⁵⁴

רבא פסק הלכה במחלוקת האמוראים בזו הלשון:

אמר רבא: הלכתא, חמץ בזמנו, בין במינו בין שלא במינו - אסור במשהו, כרב.⁵⁵ שלא בזמנו, בין במינו בין שלא במינו - מותר, כרבי שמעון.⁵⁶

רבא פסק שלא כאחד מן האמוראים החולקים לעיל, אלא הפריד בין המחלוקות, במחלוקת חמץ בזמנו החמיר כרב, ובמחלוקת חמץ שלא בזמנו הקל כשמואל ורבי יוחנן, ובעצם – פסק כדעת רבי שמעון במחלוקתו עם רבי יהודה בדין חמץ שלא בזמנו.

ככלל, עולה מן הגמרא בפרק שני, שדין תערובת חמץ נגזר מדין תערובות הכללי, בשאר איסורין, אלא שנוספה בו גזירה של רב במקרה של "אינו מינו", ושאלה לגבי אופיו של איסור חמץ שלא בזמנו, שאינה תלויה בשאלת התערובות. אין בסוגיה זו סימן וזכר לפסוקים שמהם דרשו במכילתא ובסוגיות של פרק שלישי, את איסור חמץ שעל ידי תערובת ואת שעור האיסור בו.

י. עירוב סוגיות

כשם שמשנת "אלו עוברין" והכלל שבה, טשטשה את ההבחנה בין תערובות חמץ – רשימת כותח הבבלי, לבין חמץ נוקשה – רשימת זומן של צבעים, ובירושלמי הכלילו אותם תחת קורת הגג של "חמץ שאינו ברור", כך גם ההפרדה הברורה שעדיין קיימת בגמרא בין סוגית התערובת של פרק שני, שבה דנים ראשוני האמוראים בדין חמץ שנתערב, לבין הסוגיה של פרק שלישי, שבה דנים תנאים ב"חמץ שעל ידי תערובת", שהיא "חמץ שאינו גמור", מיטשטשת והולכת בפירושי הגאונים והראשונים ופסקיהם.⁵⁷ הערבוב נמצא כבר אצל ראשוני הגאונים, כדוגמת דברי בעל השאלות שלהלן:

שאלתא: דאסר להון לדבית ישראל למיכל חמירא ביומא דפסחא ומאן דאכיל ליה קאי בכרת שנאמר: "כי כל אוכל מחמצת ונכרתה"... ואפילו ערובי נמי כחצי זית ממצה וכחצי זית חמץ מצטרפין וקאים עליה בלאו כגון: **כותח הבבלי ושכר המדי** דכתיב: "כי כל אוכל מחמצת" לאיתויי עירובו. ואפילו לרבנן דפליגי עליה דרבי אליעזר דלא דרשי כללא קאי עליה בלאו, אבל איסורא איכא, דהא כל איסורין שבתורה מדרבנן מיסר אסירין. דתנן: קדירה שבשל בה בשר לא יבשל בה חלב, ואם בשל בנותן טעם. והני מילי מין בשאינו מינו אבל מין במינו, דליכא למיקם אטעמא בששים. דאמר רבא: אמור רבנן בששים, ואמור רבנן בנותן טעם, ואמור רבנן בקפילא. וביין נסך אחמרו רבנן טפי מן כל איסורין שבתורה, דתניא: כל איסורין שבתורה בין במינו בין שלא במינו בנותן טעם, חוץ מטבל ויין נסך שבמינו במשהו ושלא במינו בנותן טעם, יין נסך משום חומרא דעבודה זרה, טבל - כהיתרו כך איסורו.

בעל השאלות מערב את שני העניינים: כותח הבבלי וחמץ שנתערב במצה. והוא מתכוון לדון בחמץ שעל ידי תערובת, גם מסוג של כותח הבבלי, לפי העקרונות הכלליים של דיני התערובות. מאידך גיסא, הוא מציין שאיסור תערובת חמץ נלמד מפסוק מפורש של "כל אוכל מחמצת". מדבריו משמע, שריבוי חמץ לענין תערובות, שלדעת רבי אליעזר מקורו מן התורה, חידושו בכך שיש בו גם לאו נוסף, אולם עצם איסור התערובות קיים בכל האיסורים, מדרבנן,⁵⁸ וזו דעת חכמים גם בחמץ.

ברם צריך, חמץ כי מערב בהיתירא שיעורו בכמה? לשאר איסורין שבתורה מדמינן ליה דלא אסיר במשהו או דיילא לטבל וליין נסך מדמינן ליה, דהא חמיר איסורו דקאים עליה בבל יראה ובל ימצא. אם תמצא לומר במינו

⁵⁴ פסחים כט ע"ב.

⁵⁵ כך הנוסחה בגמרא לפנינו. לפני הגאונים והראשונים היתה נוסחה אחרת שלא נאמר בה "במשהו כרב". עי' דיונו המפורט של ר"ש מירסקי בהערות לשאלות, ויקרא, שאלתא צד עמ' עב – עג. בכתבי היד מופיע בדרך כלל כדפוס: "במשהו כרב", יוצא מן הכלל כתב יד אוקספורד שנמצא בו הלשון: "מדלא יהיב שיעורא ש"מ במשהו כרב". כלשון השאלות. מסתבר שזו לשון פירוש שנכנסה לגוף התלמוד.

⁵⁶ פסחים ל ע"א.

⁵⁷ כאמור, ראשיתה של ההשקה בין הסוגיות מצויה כבר בגמרא, מעט בבבלי ויותר בירושלמי.

⁵⁸ האם אכן התכוון השאלות שאיסור התערובות הוא רק מדרבנן? הענין תמוה ונדון באריכות רבה בין המפרשים, ועי' בהערות ר"ש מירסקי לשאלות בהוצאתו, ויקרא עמ' עב – עג, שערער על הנוסח ועל המסקנה ממנו.

כגון שאור חטים שנפל לתוך עיסת חטים כטבל ויין נסך דמי ואסור במשהו, שלא במינו מאי? מי אחמרו ביה רבנן טפי מיין נסך וטבל דהא אסור בבל יראה ובל ימצא אי לא? ... מפלג פליגו בה רב ושמואל ורבי יוחנן... הילכתא מאי? תא שמע: דאמר רבא הילכתא חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו אסור, ולא יהיב ביה שיעורא,⁵⁹ למימרא דבמשהו כרב...⁶⁰

בעל השאלות מבין שדין חמץ שעל ידי תערובת נלקח מדין שאר התערובות לכל דבר וענין, גם החומרה הייחודית של חמץ, שנאסר במשהו, מבוססת על קיומו של איסור כזה בטבל ועבודה זרה. חמץ שהוא איסור חמור נידון כמותם, ואולי אפילו יותר מהם, והחמירו בו חכמים יותר משאר איסורים שבתורה. אבל עדיין – אין בזה חריגה מהותית מכלל המערכת.

יש לשים לב לכך שהשאלות אינו משתמש במושג "גזרה", כמו הגמרא, ונראה שהוא אכן נזקק לטעם אחר מזה שבגמרא לדין של רב. בעוד שהגמרא נימקה את איסור משהו במין בשאינו מינו לפי רב כגזירה אטו מינו, הרי שהשאלות רואה בזה חומרת חמץ בעלמא, בלי לבסס זאת על גזירה.

דוגמה נוספת לחיבור המהודק שבין דין תערובת חמץ לדין תערובות הכללי בהפנייתו של הרא"ש:

אמר רבא: הלכתא, חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו אסור, ומדלא קיהיב שיעורא שמע מינה דבמשהו קאמר.⁶¹ וחמץ משש שעות ולמעלה, אע"פ שלוקין עליו מן התורה, כיון שאין בו כרת הרי הוא כשאר איסורין, ובטל בששים ומותר אף בפסח כיון שנתבטל קודם הפסח. ודין תערובות חמץ במשהו אם אסור בהנאה ודין תערובות חמץ במצה יבש ביבש אם בטל ברוב ודין נותן טעם לפגם בפסח **כתבתי בשילהי מסכת ע"ג**.⁶² הרא"ש מבחין בחמץ עצמו בין שני מצבים, המצב של ערב פסח שבו רמת איסורו נמוכה יותר, והמצב של פסח עצמו שבו רמת איסורו גבוהה. כל מה שנאמר על חומרת החמץ, לא נאמר אלא על החמץ בפסח עצמו, אבל קודם לפסח יש להקל בו כשאר איסורים, ויתר על כן – הקולא הזאת נוגעת גם לתוך הפסח עצמו, שכיון שנתערב החמץ בעת שהיה ברמת איסורו נמוכה, הותר, ואינו חוזר וניעור עם הגעת הפסח עצמו. את גוף הדיון בדיני התערובות משאיר הרא"ש למסכת עבודה זרה, שם, כאמור, מצוי המקור העיקרי של דיני תערובות בש"ס.

נעיין במקצת מדברי הרא"ש בעבודה זרה:

זה הכלל מין במינו במשהו רב ושמואל דאמרי תרוייהו כל איסורין שבתורה במינו במשהו. שלא במינו בנותן טעם. רבי יוחנן וריש לקיש דאמרי תרוייהו כל איסורים שבתורה בין במינו בין שלא במינו בנותן טעם חוץ מבל ויין נסך דבמינו במשהו ושלא במינו בנותן טעם. רש"י כתב בפ' כל הבשר (דף קט א) דקי"ל כר' יהודה דאמר מין במינו לא בטיל ... ובפרק כל שעה (דף ל א) נמי פוסק רבא הילכתא כרב דאמר חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו במשהו. ומפרש התם רב לטעמיה דאמר כל איסורים שבתורה במינו במשהו שלא במינו בנותן טעם. וגזר רב נחמן⁶³ שלא במינו אטו במינו מום דלא בדילי אינשי מיניה.⁶⁴

לדעה זו, אין הבדל עקרוני בדיני התערובות בין פסח לשאר איסורים, מלבד הגזרה "שלא במינו אטו מינו". והלכה כרב שתערובת אסורה במינו במשהו, נלמדת מפסוקי של רבא בחמץ לשאר איסורים.

וקשה לר"ת דאם כן יקשה דרבא אדרבא דבפרק גיד הנשה (דף צז ב) קאמר רבא מין במינו דליכא למיקם אטעמא בס'... והא דפסיק רבא בחמץ בין במינו ובין שלא במינו במשהו כרב. איכא למימר כרב ולא לגמרי מטעמיה. דרב סבר כל איסורין שבתורה במינו במשהו שלא במינו בנותן טעם וגזר חמץ שלא במינו אטו במינו. אבל רבא סבר כל איסורים שבתורה בין במינו בין שלא במינו בנותן טעם,⁶⁵ ובחמץ דלא בדילי מיניה החמירו חכמים לאוסרו במשהו.⁶⁶

⁵⁹ כנוסח כת"י אוקספורד שהובא לעיל בגמרא, ודלא כנוסחאות הגמרא שלפנינו.

⁶⁰ שאילתות דרב אחאי פרשת צו שאילתא פ (=צד במהדורת מירסקי). בין הראשונים מקובל שהשאלות פוסק שחמץ בפסח אסור בנותן טעם, למרות שלא כך משמע מלשונו, וע"י בהערות מירסקי לשאלות בהוצאתו, ויקרא שם.

⁶¹ אף לפניו היתה נוסחה כנוסחת השאלות.

⁶² רא"ש פסחים פרק ב סימן ה.

⁶³ לפנינו בגמרא זו גזרת רב. נראה שהיתה לו נוסחה אחרת בגמרא, ואולי נובע מאזכור רב נחמן בהמשך דברי רבא. אף שלא משמע

מן הגמרא שהגזרה היא משל רב נחמן.

⁶⁴ רא"ש עבודה זרה פרק ה סימן כט.

⁶⁵ בחולין צז א-ב משווה הגמרא בין שלשת השעורים: נותן טעם, טעימת קפילא, ואחד מששים.

⁶⁶ רא"ש עבודה זרה פרק ה סימן כט.

רבנו תם סובר שאין להסיק מחמץ שאסור במשהו לשאר איסורים, מכיון שבחמץ יש טעם מיוחד לחומר. והעובדה שרבא פסק כרב בפסח, אינה נובעת מכך שהוא פוסק כמותו בשאר איסורים.⁶⁷ הרא"ש ממשיך ודן במחלוקת הפוסקים ומכריע כדעת רבנו תם, שכל איסורים שבתורה בשרים, דהיינו בנותן טעם, חוץ מחמץ בפסח.⁶⁸

בהמשך פרק התערובות בעבודה זרה, דן הרא"ש במעמדה של תערובת יבש ביבש של חמץ:

פרש"י וחמץ בפסח הואיל ואין דרכו למנות בטל ומשליך אחד מהם לנהר והשאר נותן לכלבו... ולא ידענא למה לא יהא תערובת חמץ מותר אף באכילה. דהא דאמר חמץ במשהו היינו דבר לח המתערב דבמקום דהוה שאר איסורי בנותן טעם הוי חמץ במשהו אבל דבר יבש דבשאר איסורים חד בתרי בטל ה"ה בחמץ בפסח. וכן מוכח שמעתא כמו שאפרש...

כתב רב אלפס ז"ל וליתיה להאי [כללא] דקי"ל חמץ בפסח אסור ואסור בכל שהוא...

והראב"ד ז"ל תמה על רב אלפס דמנין לו דחמץ בפסח אסור את התערובת בהנאה במשהו וזה לא נזכר בשום מקום אי משום הנך דאילו עוברין (דף מב א) כותח הבבלי וחבריו השנויין שם לאו משום משהו מיתסרי אלא משום נותן טעם הרבה שיש בהן. וכבר פירש בגמרא אחד מהן זיתום המצרי תלתא חיטי והוא מעיד גם על השאר שיש בהן חמץ הרבה. ועוד דהנהו שאני **שאינ גופי המאכל נעשה זולתי החמץ יש בהן. וכיון שהחמץ שיש בהן הוא מכשיר המאכל הרי הן חשובין כאילו הכל חמץ.** וכיון שכן מנין לנו לדחות סוגיא שבכאן שיאמרו אין כל דבר אסור את תערובתו בהנאה אא"כ הוא דבר שבמנין והיאך נדחה אותה בלא ראייה?

ול"נ דהכלל אמר גם לענין חמץ בפסח ובתערובת חמץ דפסח שנתערב עם מינו מותר אפי' באכילה. דלענין תערובת דיבש ביבש אין חילוק בין חמץ בפסח לשאר איסורים דלא החמירו חכמים לאוסרו במשהו אלא היכא דשאר איסורים בנ"ט וחמץ דמשום דלא בדילי אינשי מיניה אסור במשהו בלא נ"ט כשאר איסור. אבל יבש ביבש אם אין דבר שבמנין כי היכי דבשאר איסור חד בתרי בטל ה"ה חמץ בפסח.⁶⁹ וכן מוכחא כל הסוגיא... **אלמא אין חילוק בין חמץ בפסח לשאר איסור יבש ביבש ולח בלח היכא דשייך ביה נתינת טעם.** כי היכי דבשאר איסור הנאה שנתנו טעם בהיתר נאסר אף בהנאה דטעם כעיקר דאורייתא בין לאכילה בין להנאה וה"ה חמץ בפסח אפילו במשהו אסור בהנאה:⁷⁰

הרא"ש והראשונים שעליהם הוא חלוק, מתחבטים בשאלת היחס בין דיני תערובות בחמץ לבין שאר התערובות. בקוטב האחד, הגישה שאליה נוטה הרא"ש עצמו, גורסת שאין הבדל עקרוני בין דיני תערובת חמץ לבין דיני שאר התערובות, ורק בענין אחד החמירו בו חכמים – לאסור במשהו במקום שבאיסורים אחרים יש איסור בנותן טעם. לפי הגישה הזאת חומרת חמץ אינה אלא מדרבנן, כגזירה משום "דלא בדילי מיניה". בקוטב השני מצויה הגישה המיוצגת על ידי הרי"ף, שכל תערובת חמץ אסורה בהנאה. הרא"ש טוען שדעת הרי"ף נשענת על משנת אלו עוברין, אבל דוחה את ההתלות במשנה זו באמרו שתערובת החמץ בכותח הבבלי מרובה ביותר, ועולה בהרבה על שעורי משהו ונותן טעם. אולם נראה, שההתלות במשנת "אלו עוברין" אינה נוגעת לשעור התערובת, אלא לעקרון המחודש בהלכות חמץ שנלמד מדרשות הכתוב, שהתורה אסרה חמץ בתערובתו באופן מיוחד, מריבוי של סוגי "חמץ שאינו ברור", שגם הם עוברים בפסח, ולדעת רב לפחות גם חייבים עליהם מלקות.

יא. שני סוגי חומרת חמץ

נחזור ונשנה את עיקרי הדברים העולים מן הסוגיות. במשנה ובתלמודים קיימים זה בצד זה שלשה סוגים של "חמץ שאינו ברור". תערובת של חמץ ומצה, הנדונה במסגרת הרגילה של הלכות תערובות, יש אומרים שגם בה קיימות חומרות מיוחדות אופייניות לפסח. חומרות אלה, כגון חומרת רב האוסר תערובת חמץ בפסח במשהו, בין במינו בין שלא במינו, מוסברות כגזירה – מפני שחמץ לא בדלים ממנו. קיים חמץ על ידי תערובות,

⁶⁷ דברי ר"ת מבוססים בגמרא גם לפי נוסח הדפוס. מכיון שהמלה "כרב", היא תוספת פירושו של הגמרא לפסק של רבא: "במשהו". הגמרא (או המפרש שדבריו הוכנסו לגמרא) הוסיפה לפרש שפסק זה מכוון לדעת רב, כשם שהוסיפה לפרש על חמץ שלא בזמנו שהפסק הוא כרבי שמעון, אף על פי שרבא עצמו לא התייחס לרבי שמעון, שהרי דבריו מובאים בעקבות שמואל ורבי יוחנן, ואפשר היה לומר באותה מידה שהוא פוסק כמותם. נראה שרבא רק הורה שחמץ שלא בזמנו מותר והמפרש הסביר שזו שיטת רבי שמעון, כפי שפירשו כך קודם לכן בגמרא את פסקיהם של שמואל ורבי יוחנן.

⁶⁸ רא"ש עבודה זרה פרק ה סימן כט.

⁶⁹ מקור לדברי הרא"ש האלו מצוי בסוגיית הירושלמי שצוטטה לעיל, שאם רבה המצה על החמץ בתערובת יוצאים בה ידי חובת מצה.

⁷⁰ רא"ש עבודה זרה פרק ה סימן ל.

שבו מין הדגן הוא חלק מתהליך הייצור של המאכל. החמץ שבו אינו "חמץ גמור". זו קבוצת המאכלים מסוג "כותח הבבלי". במדרשי ההלכה, יש דרשה מיוחדת לרבות את המינים הללו ולהכלילם באיסור חמץ. הדרשה מבוססת על הפסוק "כל מחמצת לא תאכלו", בדרך כלל בדגש על הריבוי שבמילה "כל". וקיים סוג שלישי, של חומרים או תכשירים המכונים "חמץ נוקשה". אלו הם חומרים המבוססים על דגן ומים, שלא הגיעו לכלל חימוץ גמור, אם אינם ראויים למאכל אדם ומשמשים בעלי מלאכה בעבודות שונות. זוהי הקבוצה של החומרים מסוג "זומן של צבעים". יתכן, ש"שיאור" הנזכר במשנה כעיסה בתחילת חימוצה, נמנה על הקבוצה הזאת. כך לפחות לדעתו של רב. גם איסורם של אלו נלמד במדרשי ההלכה מן הפסוק "כל מחמצת לא תאכלו", אף כי יתכן שהדגש בדרשה זו הוא על הביטוי "מחמצת" המקיף סוגי חימוץ אחרים מן החמץ הגמור הכלול באיסור "כי כל אוכל חמץ – ונכרתה".

המשנה איחדה את קבוצת המוצרים המבוססים על מיני דגן עם קבוצת המוצרים של חימוץ פגום, והגמרא, וביותר הגאונים והראשונים, שילבו לדיון גם את הלכות תערובות, הנוגעות לחמץ גמור שהתערב בתוך היתר. ההרכבה בין שלשת המערכות, ובעיקר בין המערכת הייחודית של ריבוי "כל מחמצת" עם המערכת הכללית של דיני תערובות, יצרה את הסבך של שיטת הפוסקים – הן בדיני תערובות חמץ והן בהשלכותיה לדיני תערובות הכלליים.

חמץ גמור שנתערב עם מצה דומה לשאר איסורי תורה מבחינת עקרונות דיני התערובות, אך שונה בחומרתו. הוא יכול להחשב ל"דבר שיש לו מתירין", לפחות לדעת רבי שמעון שחמץ אחרי זמנו אינו אסור מן התורה.⁷¹ הוא נושא את חומרות החמץ שמדרבן – כיון שאנשים לא בדלים ממנו כל השנה, מחמירים בו לעניינים שונים, כמו בחיוב הבדיקה, כך יש מקום גם להחמיר בו בתערובות. אולם בזה אין שוני מהותי בין חמץ לבין איסורים אחרים שלכל אחד מהם אופי ייחודי: בשר בחלב, שהוא הרכבה של שני מינים מותרים לתערובת אוסרת, ערלה, שבטלה רק באחד למאיתיים, ועוד כהנה וכהנה. ההבדלים הללו, אינם מפקיעים את החמץ מן המסלול הרגיל של דיני תערובות, אפילו אם מחמירים בו ב"משהו".

לא כן הדבר ביחס למוצרים המופיעים במשנת "אלו עוברין". משהוצע במדרש ההלכה ריבוי מיוחד להכלילם באיסור חמץ, משמע שאין הם אסורים ככל תערובת איסור אחרת. כותח הבבלי אינו נתפס עוד כפת שעפשה המעורבת בתחמיץ חלב, אלא כמאכל מבוסס דגן, האסור מדין "כל מחמצת". ובוודאי שכך הדבר לגבי "זומן של צבעים", שהוא כולו דגן ומים, אלא שתהליך החמצתו אינו תקין, ולכן אינו הוא נחשב לחמץ גמור המחויב כרת, אך נכלל בקטגוריית הלאו של חמץ.⁷²

ההבחנה בין שתי המערכות העיקריות, חמץ מעורב, וחמץ שנתרבה מדין "כל מחמצת", מורה על קיומן של שתי תודעות שונות בתפיסת תערובת חמץ. גם אם להלכה ולמעשה שתי התופעות הללו נתערבו זו בזו והשפיעו זו על זו. תודעה אחת היא תודעת החמץ כאיסור מן המניין, ותערובותיו – כשאר התערובות – הן תמהיל של אסור ומותר.⁷³ התודעה האחרת היא תודעת החמץ כאיסור מתפשט, שנוכחותו בכל תערובת ובכל צורה משנה את מהותה של התערובת כולה להחשב כ"מחמצת". וגם אם אינה חמורה באותה מידה כמו חמץ גמור, הרי היא נושאת את שם החמץ על כולה ולא רק על החלק החמצי שבתערובת.

כדי להמחיש את המשמעות הרעיונית של השניות הזאת, נעין בשתי גירסאות של פרשנות חסידית לחובת ההרחקה היתירה מן החמץ ותערובותיו, לפנינו שתי דרכים בהן הסבירו שני אדמור"ים מן הענף הפשיסחאי, את בעיית ההרחקה מן החמץ.

מסלול אחד, מפשיסחא דרך גור לסוכוטשוב, מתייחס אל החמץ כאיסור חמור במיוחד מכיון שהוא מייצג מידה מיוחדת במינה, מידת השקר, היפוכה של האמת:

מדבר שקר תרחק (שמות כ"ג ז).

והנה שמעתי מכ"ק אבי אדמו"ר [רבי אברהם מסוכוטשוב] זצללה"ה, בשם כ"ק רבו הרי"ם זצללה"ה מגור, [שאמר בשם הרבי רבי בונם זצללה"ה], דכל הרחקות מעבירות הם דרבנן, על שאמרו, "עשו משמרת למשמרת". אבל הרחקה משקר היא דאורייתא. כמו שנאמר, "מדבר שקר תרחק". ועל כן, איסור חמץ והשבתת

⁷¹ הרמב"ן (חידושי עבודה זרה, עג ע"ב) נימק כך את פסיקתו של רבא כדעת רב, שחמץ בפסח אסור במשהו – מפני שהוא דבר שיש לו מתירין. הביא דבריו הריטב"א בחידושו לסוגייתנו.

⁷² הראשונים דנו בשאלה האם הריבוי של תערובת חמץ הנלמד מ"כל מחמצת" מחייב גם תערובת של חמץ גמור עם מצה. כפי שהראינו לעיל, הדבר שנוי במחלוקת אמוראים בירושלמי.

⁷³ גם בשאר תערובות יש דיון, לקמן בפרקנו, באיזו מידה בטל המיעוט לרוב, אולם אין זה משנה את ההבנה שבמצב הראשוני, האיסור עומד לעצמו וההיתר לעצמו.

שאור, שענינו הוא סילוק והשבתת השקר - יש לו גם כן הרחקה מדאורייתא. והן שש שעות של ערב יום טוב. ויש לומר, שמזה הטעם חמץ אסור במשהו. כי בכל איסורין טעם כעיקר לאו דאורייתא אלא מדרבנן, להתרחק מן האיסור. ובחמץ שהוא מהות השקר, שההרחקה עצמה היא דאורייתא, שוב מדרבנן **עושין הרחקה להרחקה לאסור אף במשהו**. [שם משמואל, ענין איסור חמץ]:⁷⁴

לפי זה, השקר הוא אמנם איסור חמור מאד, ויש להתרחק ממנו משנה הרחקה, והחובה להרחיק ממנו היא מדאורייתא, אבל עדיין אין זה אלא איסור לעצמו, וכל ההרחקות והחומרות שנהגו בחמץ הן גזרות מדרבנן, הרחקה להרחקה.

מסלול אחר, נמצא בגור עצמה, אצל השפת אמת:

וגם על תערובות חמץ עוברין כו' פירוש תערובת החמץ במעשה הטוב והמצות בשיתוף כוונה אחרת חיצונית ח"ו כבוד וגיאות שזה עירוב טוב ורע שצריך תיקון ובירור.⁷⁵

לדעתו של השפת אמת, הפסול בחמץ שעל ידי תערובת הוא פסול עצמי. גם תערובת היא חמץ, ולא רק הרחקה מן החמץ עצמו, כי עירוב טוב ורע, כוונה פסולה במעשה טוב וכיוצא בזה, פוסלים גם את הטוב ועושים אותו לרע.

יש פן חמץ שהוא רע בפני עצמו, וכשמתערב בהיתר, יש לדון בו ככל איסור המעורב בהיתר. יש פן בחמץ שהוא "מחמצת" – מחמיץ גם כל דבר שמתערב בו ומקלקלו. לחמץ שכזה אין תקנה בביטול ברוב, יש להעבירו מן העולם.

⁷⁴ ספר קול מבשר ח"ג - פסח ז.

⁷⁵ שפת אמת ליקוטים - שבת הגדול